

УДК 37.035+159.922.7

Кочубей Т. Д., Семенов А. А.

**Психолого-педагогічні засади виховання активності як особистісної
лідерської якості молодшого школяра**

У сучасній науці прийнято вважати, що сформовані у молодшому шкільному віці особистісні якості мають неминуще значення для становлення особистості як суб'єкта соціальної діяльності. З 6-го по 10-й рік життя активно розвиваються довільність дій, здатність до створення внутрішнього плану, рефлексія (Ш. Амонашвілі, Л. Божовіч, А. Запорожець, І. Захарченко та ін.). Для нашого дослідження ці положення мають принципове значення, адже цей віковий період, за незначними винятками, не вважається сенситивним для розвитку лідерських якостей.

Серед педагогічних засобів, які мають великий, але недостатньо реалізований у плані виховання лідерських якостей потенціал, у першу чергу, необхідно назвати рухливі ігри. Як зауважив Д. Єльконін, гра не йде з життя молодших школярів, а лише змінює, у порівнянні з дошкільним періодом, свої форми та зміст і продовжує займати достатньо сильні позиції розвивального виду діяльності [1]. У дослідженнях А. Лоутона, Р. Манна, Е. Роуза, Р. Стогділла, А. Уманського названо активність як таку особистісну якість, яку вважаємо за необхідне розвивати у лідерів молодших класів, у першу чергу, саме засобами рухливих ігор.

Дослідженням проблеми активності займалися такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. Бехтерев, П. Блонський, М. Каган, Т. Круцевич, А. Леонт'єв, И. Павлов, С. Рубінштейн, С. Смирнов, Д. Уотсон та ін.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях проблема активності всебічно розроблена у різних її аспектах. Вивчено розвиток пізнавальної активності, її динаміка і структура. Широко досліджено питання інтелектуальної, творчої та надситуативної активності у віковому та загально психологічному аспектах. Окремий цикл досліджень присвячено вивченню

нейрофізіологічних передумов активності. Але вплив рухливих ігор на виховання та розвиток активності у наукових роботах висвітлено недостатньо.

На думку А. Матюшкіна, категорія активності є найбільш загальною у дослідженні природи психіки, психічного розвитку, пізнавальних і творчих можливостей особистості [2, с. 5]. Ефективність роботи вчителя над формуванням соціально активної особистості учня залежить від його знань основ і закономірностей індивідуального прояву активності та ряду принципових питань, пов'язаних із виявленням рушійних сил активності людини. Отже, ця проблема є актуальною і потребує детальної розробки.

Мета – дослідити теоретичні аспекти розвитку активності як особистісної лідерської якості молодшого школяра.

Завданнями дослідження є: 1) аналіз наявних психолого-педагогічних, соціологічних та філософських джерел, у яких досліджуються питання виховання та розвитку активності школярів; 2) визначення загально біологічної ролі рухової активності у житті молодшого школяра.

Активність (від лат. «activus» – діяльний, енергійний, ініціативний) – важлива риса особистості, яка полягає у здатності змінювати навколишню дійсність відповідно до власних потреб, поглядів, цілей і проявляється у інтенсивній діяльності в праці, навчанні, творчості тощо [3, 62].

Активність є складним узагальненим поняттям, яке використовується для характеристики реакцій живих організмів на дію різних подразників. Вона характеризується специфікою внутрішніх станів суб'єкта у момент виконання дії, ціллю суб'єкта та надситуативними (такими, що виходять за межі мети) діями, стійкістю діяльності відповідно до обраної мети [4]. З цього приводу М. Каган стверджував, що активність є формою внутрішньо детермінованого руху живої матерії [5].

Відзначаючи, що у людини активність набуває форми діяльності, С. Смирнов пише: «Третій найважливіший щабель у розвитку активності пов'язаний з появою людської діяльності, основна відмінність якої від поведінки тварин за параметром активності полягає у переході від пристосування до природи до її перетворення і творчих змін відповідно до

власних цілей людини, що мають соціальне, суспільно-історичне походження» [6, 28].

Активність по-різному трактується представниками різних наукових шкіл. Наприклад, у біхевіоризмі поняття «активність» замінено поняттям «реактивність», зведеного у ранг методологічного принципу, згідно з яким саме реакція розглядається як основний елемент психічного відображення. Тут реакція набуває залежності від стимулу і тим самим ототожнюється з ним. Якщо виходити з цієї теорії, то пояснення активних, перетворюючих дій людини стає неможливим.

Розвиток діяльнісного підходу у вітчизняній психології дозволив теоретично і практично довести неспроможність пояснення всіх психічних процесів лише за допомогою принципу реактивності.

При доведенні принципу активності, С. Рубінштейн [7] сформулював положення, згідно з яким психічна активність людини пояснювалась опосередкованою дією зовнішніх чинників через внутрішні умови. На його думку, зовнішні впливи не безпосередньо впливають на людину, а переломлюються через призму її досвіду, поглядів та ін.

Розвиваючи цю ідею, А. Леонт'єв стверджував, що «внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє і цим сам себе змінює» [8, 200]. Це положення у подальшому знаходить розвиток у концепції образу світу в межах сприйняття: «Будь-який актуальний вплив уписується в образ світу, тобто в певне «ціле»» [8, 260]. А. Леонт'єв вважав, що активність детермінується потребами людини, її власною «моделлю потрібного майбутнього». Ця модель може усвідомлюватися, а може знаходитися і на підсвідомому рівні, в обох випадках стаючи причиною породження діяльності [9].

На думку С. Смирнова, введення у науковий обіг категорії «образу світу» дозволяє остаточно відмовитися від стимульно-реактивної схеми побудови образу та відповідної йому дії. Дія є відповіддю не на стимул, а на модифіковану цим стимулом картину світу, яка передує стимуляції, а не «витягується» з неї [6, 153].

Джерелами активності А. Ковальов називає різного рівня потреби особистості, а дослідження активності він вважає головною проблемою сучасної психології [10, с. 20].

Вченими по-різному оцінюється кількість форм, видів та рівнів активності. Так, Є. Ільїн [11] поділяє активність на надситуативну та загальну.

Т. Романова [12] пізнавальну активність класифікує на орієнтувальну, понятійну та образну.

Дослідниця Г. Коджаспірова виокремлює такі рівні активності: відтворювальна, творча, інтерпретуюча [13].

Вважаючи, що молодшим школярам властиві такі форми активності, як формуюча, соціальна, фізична, культурна і освітня, В. Бальсевич [14] зазначає, що найчастіше вони не складаються самі по собі, а цілеспрямовано формуються протягом життя під контролем та за допомогою батьків і вчителів.

У колективній праці «Воспитание общественной активности учащихся» (за редакцією Н. Огурцова та В. Александровської) активність визнано як «одну з головних рис особистості, яка визначає типовий характер людини і є необхідною умовою формування всебічно розвиненої особистості» [15, с. 3]. Активність характеризується прагненням внести свій доробок у хід того чи іншого суспільного процесу. Автори монографії вважають, що активність школяра має такі складові: зацікавленість питаннями діяльності колективу, самостійність при застосуванні способів та засобів дій, почуття відповідальності, ініціативність, саморегуляція, контроль своєї поведінки, сміливість, рішучість [15, 36].

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що руховій діяльності молодших школярів характерний високий рівень активності, і найчастіше його мають саме рухливі ігри. Ми дотримуємось думки Т. Круцевич, що рухова активність – це поєднання усіх рухів, що виконує людина у процесі життєдіяльності. На її погляд, розрізняють звичайну і спеціально організовану рухову активність [16, 56].

У дитячому віці рухову активність можна умовно поділити на такі складові:

- 1) активність під час шкільних занять із фізичної культури та позашкільних занять у спортивних секціях;
- 2) фізична активність під час трудової та суспільно корисної діяльності;
- 3) фізична активність під час дозвілля.

Оптимально доповнюючи один одного, ці тісно пов'язані між собою складові забезпечують необхідний рівень добової рухової активності молодшого школяра.

Рухова активність дітей залежить як від глобальних чинників (рівень культури суспільства, соціально-економічні умови, кількість та доступність спортивних споруд тощо), так і від індивідуальних (особливості діяльності нервової системи, функціональні можливості організму, характер тілобудови, кількість вільного часу, способи його використання та ін.).

Від рівня рухової активності молодшого школяра безпосередньо залежить його психічне та фізичне здоров'я. Під впливом активності цього типу покращується діяльність дихальної та серцево-судинної систем, підвищуються функціональні можливості організму. За даними Н. Антропової [17], існує залежність між кількістю рухів за добу та розумовою працездатністю школяра.

Як зазначає Т. Мамедаліна, зменшення рівня рухової активності на тлі різкого збільшення статичних та розумових навантажень сприяє розвитку м'язових напружень, входженню у різні патологічні психічні стани (неврози, агресії, депресії тощо), а також є причиною розумової загальмованості [18, 20].

Пояснюючи погіршення стану здоров'я сучасних школярів хронічним дефіцитом рухової активності, В. Бальсевич вказує, що добова рухова активність дітей неухильно зменшується при переході із класу в клас і це зменшення з перших років навчання вже досягає 50% [19, 18].

На переконання Т. Круцевич, дитячий та підлітковий вік характеризує висока чутливість до несприйнятливих впливів навколишнього середовища, зокрема до гіпокінезії, зокрема вона пише: «Рухова активність є не тільки засобом здійснення рухової функції, але має і загальнобіологічне значення. Виявляючи тонізуючу дію на центральну нервову систему, вона сприяє більш

досконалому й «економічному» пристосуванню організму до навколишнього середовища» [20, 15].

Багато дослідників [21, 22 та ін.] вказують, що причиною низької рухової активності молодших школярів часто є традиційна система проведення уроків фізичної культури, коли переважає авторитарний стиль відносин між учителем та дітьми, не враховуються гендерні та особистісні уподобання, поза увагою залишаються мотиваційні чинники, а для ігор та вільної рухової творчості час та місце інколи не передбачені.

Вважаємо, що активність у різних сферах життєдіяльності вказує на рівень сформованості людини як особистості, а коли поведінка набуває творчого характеру, активність стає системоутворюючою якістю психіки.

Отже, визнання принципу активності психічного відображення методологічним і таким, що є в опозиції до принципу реактивності, дозволяє розглядати більшість процесів життєдіяльності людини не лише як пристосувальні, а як перетворювальні. Це положення є важливим для розуміння суті соціальної активності.

Визнаючи принцип активності пріоритетним, науковці не заперечують існування принципу реактивності як психічного явища, а лише розмежують специфіку активності і реактивності, котрі по-різному характеризують динамічні особливості психіки. Активність і реактивність у кожному конкретному випадку набувають своєрідності і свідчать, що психіка людини – складне та багаторівневе утворення.

Для кожної дитини існує індивідуальний оптимум рівня рухової активності, який залежить від віку, статі, типу темпераменту, стану здоров'я, організації навчально-виховного процесу, місцевих кліматичних умов. Нестача рухової активності може призвести до погіршення стану здоров'я молодшого школяра.

Поєднання самостійної рухової активності та фізичних навантажень на уроках фізичної культури не задовольняє потреби організму молодшого школяра в руховій діяльності. Необхідний пошук нових та більш досконалих методик фізичного виховання молодших школярів.

У перспективі подальших досліджень із цієї проблеми є пошук та практична апробація методик застосування рухливих ігор, які дозволяють розвивати активність молодших школярів як особистісну лідерську якість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М. : Владос, 1999. – 360 с.
2. Матюшкин А. М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1982. – №4. – С. 5–17.
3. Педагогическая энциклопедия / под ред. А. И. Каирова, Ф. Н. Петрова. – М. : Сов. энциклопедия, 1964. – Т. 1. – 832 с.
4. Петровский А. В. Психология и педагогика / А. В. Петровский. – М. : «Центр», 1996. – 332 с.
5. Каган М. С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа) / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
6. Смирнов С. Д. Психология образа: проблема активности психического отражения / С. Д. Смирнов. – М. : Изд-во МГУ, 1985. – 230 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
8. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2-х т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – 392 с.
9. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2-х т. / А. Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 392 с.
10. Ковалев А. Г. Психология личности / А. Г. Ковалев. – М. : Изд-во «Просвещение», 1965. – 289 с.
11. Ильин Е. П. Психомоторная организация человека / Е. П. Ильин. – СПб. : Изд-во: Питер, 2003. – 384 с.
12. Романова Т. Д. Концепция познавательной активности / Т. Д. Романова. – Кокчетав : Изд-во КГПИ, 1989. – 6 с.

13. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Академия, 2003. – 176 с.

14. Бальсевич В. К. Физическая культура для всех и для каждого / В. К. Бальсевич. – М. : ФиС, 1988. – 208 с.

15. Воспитание общественной активности учащихся / под ред. Н. Г. Огурцова, В. П. Александровской. – Минск : Народная Асвета, 1972. – 216 с.

16. Круцевич Т. Ю. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення / Т. Ю. Круцевич, Г. В. Безверхня. – К. : Олімп. л-ра, 2010. – 248 с.

17. Антропова М. В. Работоспособность учащихся и ее динамика в процессе учебной и трудовой деятельности / М. В. Антропова. – М. : Просвещение, 1967. – 251 с.

18. Мамедалина Т. А. Валеологизация учебно-воспитательного процесса в школе гуманитарного развития «Свет» учреждения дополнительного образования отдела городского центра творчества юношества «Экополис» / Т. А. Мамедалина // Валеологизация образовательного процесса / под ред. А. А. Топоркова. – Магнитогорск : Изд-во МГПИ, 1999. – С. 20–26.

19. Бальсевич В. К. Проблема совершенствования процесса физического воспитания младших школьников / В. К. Бальсевич // Советская педагогика. – 1993. – №8. – С. 18–21.

20. Теорія і методика фізичного виховання : [у 2 т.] / за ред. Т. Ю. Круцевич. – К. : Олімп. л-ра, 2008. – Т. 2 : Методика фізичного виховання різних груп населення. – 2008. – 367 с.

21. Зайцев Г. К. Валеолого-педагогические основы обеспечения здоровья человека в системе образования : автореф. дис. на соиск. ученой степени док. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / Г. К. Зайцев. – СПб., 1998. – 48 с.

22. Зобков В. А. К вопросу о перестройке системы физического воспитания в учебных заведениях / В. А. Зобков // Теория и практика физической культуры. – 1993. – №7. – С. 15–17.

У статті представлено результати дослідження теоретичних аспектів розвитку активності як особистісної лідерської якості молодшого школяра. Проаналізовано наявні психолого-педагогічні, соціологічні та філософські джерела, в яких досліджуються питання виховання та розвитку активності школярів. Визначено загально біологічну роль рухової активності у житті молодшого школяра.

Ключові слова: активність, лідер, виховання, особистісна якість, рухова діяльність.

Кочубей Т. Д., Семенов А. А.

Психолого-педагогические принципы воспитания активности как личностного лидерского качества младшего школьника

В статье представлены результаты исследования теоретических аспектов развития активности как личностного лидерского качества младшего школьника. Проанализированы доступные психолого-педагогические, социологические и философские источники, в которых поднимается вопрос воспитания и развития активности школьников. Определена общебиологическая роль двигательной активности в жизни младшего школьника.

Ключевые слова: активность, лидер, воспитания, личностное качество, двигательная деятельность.

Kochubei T., Semenov A.

Psychological and pedagogical principles of education of activities as personal leadership quality of a junior student

The paper presents the results of theoretical aspects of development of activities as personal leadership quality of a junior student. Psychological, pedagogical, sociological and philosophical sources, in which the question of education and development of students' activities are investigated, are analyzed. General biological role of physical activity in the life of are younger student is determined.

Keywords: activity, leader training, personal quality, motor activity.